

*Utenfor Elim stemmelokale 13. august 1905,
* Jærmuseet.*

Unionsoppløsningen

Valg og kongebesøk i Sandnes

ERNST LAPIN

Året 2005 har stått i «unionsoppløsningens tegn» med arrangementer og markeringer rundt om i landet for å kaste lys over og minnes at det i år er 100 år siden unionen mellom Norge og Sverige ble oppløst. I historisk perspektiv er 100 år kort tid, men for nåtidens mennesker er det så lenge siden, at glemselens slør har lagt seg over hendelsene som Ernst Lapin omtaler som en «forventningsfull krise». Han tar oss med tilbake til spennende dager i Sandnes og Høyland i 1905. Forfatteren er historiker og rektor på Trones skole i Sandnes. Han har skrevet en rekke artikler om lokalhistoriske emner.

25. november 1905 steg Norges nye konge, Haakon VII, i land på Vippetangen brygge i Oslo. Forut for denne begivenheten hadde hele landet vært igjennom noe som kanskje best kan betegnes som en «forventningsfull krise». «Forventningsfull» fordi de aller fleste av landets innbyggere hadde sagt farvel til unionen med Sverige og nå så fram til kongens ankomst. «Krise» fordi landet lett kunne ha blitt ført inn i en krig mot naboen og den hundreårige unionspartieren.

Landets forskjellige byer og distrikter hadde alle vært igjennom to folkeavstemninger som begge skulle prege landets fremtid, og året etter hadde store deler av befolkningen i alle fall fått et glimt av landets nye konge. Også ladestedet Sandnes og herredet Høyland som faktisk omkranset hele byen, hadde hatt sine avstemninger og sitt kongebesøk. Vi skal i det følgende

se litt på opptakten til og selve valgene i Sandnes. Deretter vil vi beskrive kongefamiliens korte opphold i byen året etter, i juni 1906.

1. august 1905 gjengav Stavanger Aftenblad m.a. følgende under overskriften:

«OPPGJØRET»

«Opraab til velgerne»

Stortinget har besluttet at forelægge de norske vælgere det spørsmål, om de er enige i den stedfundne oppløsning av unionen eller ikke. Man ønsker herigjennem at gi udenverden et klart og uimodsigelig vidnesbyrd om, at Stortinget har handlet i fuld overensstemmelse med nationens vilje, når det den 7. juni fatted sin enstemmige beslutning om at opløse unionen, der var blitt uforenelig med Norges stilling som selvstendig stat.

Folkeafstemning

angaaende Unionens Oplosning grundet paa Stortingets Beslutning af 26/7 05 foregaar for **Hoiland og Sandnes** i „**Elim**“ den 13de August fra Kl. 1—5 Efterm.

Alle, der har statsborgerlig Stemmeret og er indførte i Mandtallet for 1903, har Afgang til at stemme. De, som var indførte i Hoilands eller Sandnes Mandtal i 1903, men senere er bortstittede, kan stemme i Hoiland ved at sende Valgstyret almindelig Forsalds anmeldelse. De, som er tilflyttede Hoilands Valgsogn og er indførte i Mandtal andetsteds, sender Forsaldsanmeldelse med Stemmeseddel til Valgstyret i det Valgsogn, hvori de boede i 1903. De, som ønsker sig indførte i Mandtallet, maa personlig melde sig hos Undertegnede inden 9. August Kl. 8 Aften. Mandtallet ligger til Eftersyn paa Lensmandskontoret 11te August.

Hoilands Valgstyre, 3dje Aug. 1905.
N. Lima.

Bekjendtgørelsen om folkeavstemningen i Stavanger Aftenblad 07.08.1905.

Det vil for enhver vælger være en ære og hellig fedrelandsk pligt at afgive svar paa det opstillede spørgsmål. Her vil alle nordmænd mødes. Alene ved et mandjevnt fremmøde kan afstemningen faa sin fulde værdi som udtryk for det norske folks vilje og dermed ogsaa bli et

Laugmandsgaden 3. —
Kolonialvarer til Husholdningen

Foredrag
afholdes i Haandværkerhallen Lørdag d. 11. ds. Kl. 7 Em. præcis af Hr. Overretssagfører Dahl om Republikken.
Alle indbydes. Komitéen for Nei-Stemmer.

Folkeafstemningen.
Foredrag Aften (Fredag) Kl. 8 af Læreren **N. Langeland** og **N. Mohus** i Folkets Hus.
Stygt. socialdemokr. Forening.

Overlæge Klaus Hanssen
holder foredrag
lørdag eftermiddag Kl. 6
i Arbejderforeningens sal.

Folkehøjskolebestyrer L. Efteland
har holdt foredrag om Kongedømme eller Republik:
Lørdag paa Dagsballe i Aften Kl. 8. Offte saa for alle Kl. 6.
Lørdag Kl. 8 i Ungdomskollegiet ved Angren i Sandnes.

Kongedømme eller Republik.
Offentligt Møde i **Folkets Hus** Lørdag Aften Kl. 8. Foredrag af Bagermester **R. Gabrielsen** og Handelsmand **J. T. Sviland**. Alle indbydes. Fri Adgang.
Arbejderpartiets Valgkomité.

Kongedømme eller Republik.
Offentligt Møde i **Bothesda** Lørdag Aften Kl. 8. Foredrag af Bestyrer **A. Werside** og Lærer **Johan Gjostein**. Alle indbydes. Fri Adgang.
Arbejderpartiets Valgkomité.

Janledning, Folkeafstemningen

Folkehøjskolebestyrer L. Efteland besøkte Figgjo. Stavanger Aftenblad 10.11.1905.

værn for selvstendigheden og en garanti for freden. Jo flere der stemmer, des sterkere vil Norges sag staa. Mød derfor alle. ¹⁾

(Forkortet)

Valget skulle finne sted søndag 13. august 1905.

2. august 1905, dagen etter oppropet, fulgte avisen opp med «Regler for folkeavstemningen». Her ble det m.a. presisert at det bare var manntallet på stedet som var grunnlaget for avstemningen, at manntallsføreren hadde ansvaret for å sørge for at valgstyret trådte sammen og valgte leder, at avstemningen ble mest mulig omfattende, og at valget skulle kunngjøres på en forsvarlig og god måte. ²⁾

Den mest forsvarlige måten var selvsagt å annonser i avisene når og hvor valget skulle finne sted. I begynnelsen av august 1905 averterte de fleste valgstyrene i dagsavisene, både en og flere ganger. Kommende leder av valgstyret i Høyland og Sandnes, lensmann og magistrat Lima påtok seg denne oppgaven for de to kommuners del med m.a. 2 bekjentgjørelser i hver av Stavangers 4 aviser. ³⁾

Imidlertid var det ikke bare landets ledende politiske myndigheter som ønsket et stort frammøte ved stemmeurnene. Også lokalpolitikere og de lokale partiene i distriktet agiterte for saken. Et nytt opprop «Til alle stemmeberettigede i by og bygd» ble offentliggjort i dagsavisene rett før valget. Kunngjøringen var undertegnet av de lokale politiske lederne i alle de rådende partier i Stavanger fra den konservative forening til Stavanger sosialdemokratiske forening. ⁴⁾

Imellomtiden gikk forberedelsene til valget sin gang. Det var viktig å markere at 13. august var en stor dag for landet.

I Sandnes ble folket oppfordret til å heise alle flagg. Musikkorps skulle spille valgdagen, og det ble antydning at sakførere og leger i byen ville følge Stavangers

Stemmeberettigede i by og bygd.

Unionen med Sverige er opløst ved fortingsbestyrelsen af 7de Juni. For at give udenverdenen et klart og umiddelbart vidneskab om, at beboer og bondet i fuld overensstemmelse med nationens vilje, har Stortinget besluttet at forelægge de norske vælgere det spørgsmål:

„Om de er enige i den fædlandske opløsning af unionen eller ikke“.

Spørsmålet: Norges fremtidige statsform forelægges ikke ved denne folkeafstemning.

Ndrig har norske vælgere været satset til urterne i en for fædrelandet mere betydningsfuld tid, og aldrig er deres medvirking bleven fravet i en større sag. Det vil for enhver vælger være en ære og en helbig fædrelandsk pligt at give sit ja og valgurnen.

Alle bør møde.

De flere „Ja“er, desto flere vil Norges sag staa.

„Nei“, som lægges i valgurten, vil være et fredens væsen for Norges selvstændighed og give garanti for den gamle unions afslutning i fred.

Engen freit sig for ansvaret ved at sidde hjemme, idet enhver hjemmedrager støtter Norges sag.

Alle anmodes om at virke sammen til indtrifft fretmøde søndag den 13. august.

Enhver kan gjøre sit: ved selv at møde, ved at faa andre til at møde, eller ved at faa færdig fra dem, som er hindret fra personligt fremmøde.

End den 13. august bliver en fædrelandets dag, da ellers stridende og uenige mænd sætter hinanden haanden til frakigt væsen om det, som er arbeidet frem i stærklyd og er blevet en glæde for os alle.

Stavanger den 7de august 1905.

Stavanger konservative forening	Stavanger amts konservative forening
Søren Arhød.	Gust. V. Røed.
Stavanger radikal forening	Stavanger moderate forening
K. Grude.	Dr. Klepp.
Stavanger amts moderate forening	Stavanger yngre konservative forening
H. Lima.	G. V. Sætherath.
Stavanger arbeideres demokratiske forening	Stavanger amts venstreforening
Joh. S. Møland.	H. A. Steinhed.
Stavanger frihøvede forening	Stavanger socialdemokratiske forening
Oddmund Røed.	H. Werreide.

Hvilken styreform skulle Norge ha? Stortinget spør folket. Stavanger Aftenblad 08.08.1905.

eksempel med å gi gratis bistand til de som trengte hjelp for å delta i valget. ⁵⁾

Distriktets aviser fortsatte å bidra med stoff som skulle påvirke til at alle stemmeberettigede møtte fram, – og kanskje enda viktigere, stemte ja til unionsoppløsningen?

To eksempler som hver for seg viser spennvidden i agitasjonen kan tas med her. De ble begge trykket i Stavanger Aftenblad den siste fredagen før valget. ⁶⁾

Under overskriften «*Spørsmål og svar om unionsoppløsningen*» ble leseren konfrontert med en rekke spørsmål som det egentlig var svært vanskelig å gi andre svar på enn de som spørsmålsstilleren ønsket å få. Eksempelvis:

Spørsmål: *Kan Stortingets beslutning om 7. juni omgjøres?*

Svar: *Nei! Ti derved vilde vi tabe vor selvstendighet og blive tvungne ind i lydrigeforhold til Sverige. Nei! Ti 99 av 100 stemmeberettigede vil svare Ja.*

Spørsmål: *Nytter det at svare Nei eller sidde hjemme?*

Svar: *Nei! Vedkommende skader sit fædreland ved at give Sverige anledning til at se, at der er folk i Norge som stemmer etter svenskernes ønske. Svenskerne ønsker at vi ikke skal være et enig folk, men et splittet folk. Hver den som stemmer Nei eller sidder hjemme hjelper storsvensken; ingen nordmand må gjøre dette!*

Spørsmål: *Forebygges krig, naar man svarer Nei eller sidder hjemme?*

Svar: *Nei! Tvert i mod. Hvis storsvensken ser at vi er splitted i partier, kan han fristes til å angripe; Ser han at vi er alle som en mand, da vil sagen staa gandske annerledes, da vil krig være ganske udelukket. ⁶⁾*

(Forkortet)

Forfatteren av dette innlegget forsøker, og lykkes svært bra må vi vel si, i å appellere til leserens fornuft og intellekt. De som velger å stemme nei eller å sitte hjemme; de er verken gode nordmenn eller spesielt smarte. DE bidrar med sin holdning både til krig og okkupasjon, og hvem hadde vel lyst til det?

På samme side i Stavanger Aftenblad ble også diktet «*13. august*» presentert. Det var skrevet til tonen: «*No livnar det i lundar*», og vi skal gjengi noen strofer av dette:

*Nu jubler Norges sønner,
Hør ekkoet rundt strand!
Det er mange bønner
For frigjort fedreland.*

*Nu må ei nidding findes
Vor tredje høitidsdag
Kun enhedskrandsen bindes
– betenk den store sag.*

*Aarhundreder mon svinde
I tidens dunkle hav.
Før Norge kunde vinde
At reise sig af grav*

*Retferdig kun er Norges sag
– nu verden får besked!
Han som oss dette landet gav
Han styrer nok til fred! ⁶⁾*

lettelsen oppleves i strofen som handler om at Norge endelig kom seg opp av graven etter mange hundre år. Forfatteren unnsår seg ellers ikke fra å dra religiøse overtoner i diktet. Siste gjengitte strofe viser at han nok mener at den allmektige står på Norges side i striden, og hvem kan tape da?

Appellene til norske velgere, enten de nå bodde i Sandnesdistriktet eller andre steder var, som vi har sett, av svært variert karakter. Alt fra sentral- og lokalpolitikere til skribenter av ymse slag forsøkte å påvirke de stemmeberettigede. Midlene som ble tatt i bruk varierte både i kvalitet og i innhold. Felles for dem alle var at de ønsket et stort frammøte og et «stort JA» til unionsoppløsningen. Om noen i det hele tatt gikk inn for å fortsette unionen med Sverige, så kom de i alle fall ikke til orde i avisene.

Det var med denne opptakten til valget som bakteppe at Sandnes og Høylands valgstyre møtte på Elim lørdag 12. august for foreta de siste forberedelser til valget. For anledningen utgjorde Sandnes og Høyland et valgsogn, og følgelig var både ladestedet og bygda ansvarlig for at valget ble gjennomført.⁷⁾

Valgstyret var sammensatt av i alt 12 personer. Det var kjente menn både fra distriktet som gårdbruker Enok L. Stangeland, lærerne O.A. Nygaard og Lars Sporaland, teglverkseiere O. C Østraadt og kjøpmann O. Aase. Det første styret gjorde var å velge lensmann Lima til formann. Han hadde allerede sørget for at valget var behørig kunngjort i avisene. Nå gikk han igjennom lovgrunnlaget for valget og konstaterte at det var 1264 stemmeberettigede i valgsognet. Ikke alle av disse

hadde stemmerett, enten fordi de var flyttet eller av andre grunner ikke oppholdt seg i sognet. Ellers var det ikke kommet inn noen klager på oppsettingen av mandtallet.

Valgstyret sluttet med å godkjenne «*Stemmelokalets Indretning*», dvs. hvordan lokalet var innredet for best å kunne ta i mot velgerne, mellom annet ble lokalet delt inn slik at velgere fra Sandnes kunne avgi stemme et sted og velgere fra Høyland to steder alt etter hvor de var bosatt i bygda.⁸⁾

Alt var med andre ord klappet og klart til neste dag. Den begynte med at byens musikk-korps marsjerte inn i valglokalet med tonene fra «*Ja vi elsker*».⁹⁾

Deretter ble følgende notert i valgprotokollen: «*Aar 1905 den 13.de August foretoges i Forsamlingshuset «Elim» i Sandnes Valg i henhold til Stortingets Beslutning af 28. sidst Folkeafstemning, hvorunder de statsborgerlige stemmeberettigede afgiver Stemmer om de er enige i den stedfundne Opløsning af Unionen med Sverige eller ei. De som er enige heri, leverer en Stemmeseddel med Ordet Ja. De som er uenige heri, leverer Stemmeseddel med Ordet Nei...*

Mødet begynte med nogle indledende Ord af Formanden, hvorefter denne oplæste §§ 50–53 af Grundloven, samt Storthingets Beslutning af 28.de Juli sidst. Herefter gav Formanden retledende Oplysninger om hvorledes Stemmegivingen skulde foregaa...

I Endeværelset var indrettet 6 aflukkede Rum til Indtagelse af Stemmeseddel i Konvolut. Afstemningen foregikk i det hele efter de i Mandtallsloven forskrevne Regler.

*Utenfor «Elim» stemmelokale. * Jærmuseet.*

I Sandnes og Høyland avla 1195 personer sin stemme. Formannen hadde før valget mottatt 66 forhåndstemmer. På valgdagen mottok styret 75 forhåndstemmer, altså i alt 141 forhåndsstemmer. Ved opptellingen viste det seg at 13 av disse måtte forkastes. Årsaken til forkastelsene var forskjellige. Fem hadde lagt inn utset-

telsesfølgeskrivet i samme konvolutt som stemmeseddelen. To var ikke oppført i manntallet. Fire stykker hadde både forhåndstemt og møtte opp på valgdagen og som sådan var fram møtet gyldig, men forhåndstemmene måtte strykes. En person mottok fattigunderstøttelse og fikk ikke stemme av den grunn, og en hadde sendt inn to forhåndstemmer.

Da selve opptellingen var ferdig ved kl 5.00 ettermiddag, viste det seg at det var i alt 1186 ja-stemmer, ingen nei-stemmer, og en blank seddel. Det hadde i utgangspunktet vært 1264 stemmeberettigede, altså et fram møte på 93,8 %, noe som må kunne betegnes som meget godt. At noen skulle stemme blankt, var nok ikke ventet. I hele landet var det bare 184 nei-stemmer. ¹⁰⁾

Det er ukjent om blanke stemmer i det hele ble registrert på landsbasis. Fra avisenes gjengivelse av stemmeresultatene ser det ikke slik ut. Stavanger Avis nevner likevel fenomenet og undrer seg på om den stemmen var kommet inn i konvolutten med en tilfeldighet? ¹¹⁾

Det var da heller ikke i noens interesse at blanke stemmer virkelig ble registrert. Vi kan konstatere at denne stemmeseddelen egentlig ikke ble talt med i Sandnes. Heller ikke valgstyret kommenterer den på noen som helst måte.

En kan spekulere på om den blanke stemmeseddelen var et resultat av slurv, eller om det var en som på sin måte ønsket å protestere mot unionsoppløsningen? Ellers ble det registrert som svært positivt at bare fire personer kunne sees på som hjemmesittere. De andre fraværende hadde gode grunner for sitt fravær. ¹²⁾

Samtidig som avstemningen foregikk i valglokalet, skjedde det andre ting i byen. I den anledning må vi ty til Stavanger Aftenblads korrespondent som så langt fra la fingrene i mellom da han skildret det som foregikk:

«Sandnes er fra den tidligste morgen iført festskrud. Flag til tops over alt. Nationalfargede dekoratio-

ner i kjøbmendenes vinduer, ligesom ogsaa en del private har prydet vinduene med smaa flag. Af mer fremtredende dekorationer skal kun nævnes gullsmed Imslands butikk, hvor der paa en bund i nationalfarger er dannet et stort «JA» af smykker. Th. Idland har en dekoration i nationale farger tværs over gaten. I nærheten af «Elim» er reist en æresport rikt dekoreret med flag og grønt.

I et flag sees inskriptionen «Norge for nordmenn» Midtpartiet i æresporten dannes af 9 af Aftenbladets regjeringssbilleder indsatt i ramme og med Norges vaaben over. Foran «Elim» er reist store flag, samt en hel del smaa, paa veggen et stort «JA» paa hvid bund med grønt rundt.

Kl. 8 aabnedes festlighederne med musikk gennem gaderne; ogsaa musikken hadde skafet sig et norsk flag, i hvis ene hjørne stod inskriptionen «Ja».

Kl. 10 gudstjeneste i kirken, som blev en gribende høitidelighed, Provst Ottesen, der forrettede, holdt en varm tale for dagen, og ved gudstjenestens slutning afsang menigheden et par fædrelandssange.

Kl. 12? gikk folkeetget fra Simonsbakken. Til slutningen var enestaaende, og det er efter uttalelsene det største, der har været seet på Sandnæs. Ved æresporten hilsendes regjeringen med et nifol dig hurra, hvorefter fædrelandssangen spilledes.

Magistraten, hr. lensmand Lima, og det øvrige valgstyre fortjener vor kompliment for deres greie anordning ved stemmegivingen, der bevirkede hurtig fremme af valgforretningen. ¹³⁾

Til veljarar i Slavanger amt.

Det siste politiske forberedingsarbeid kallar Herr Carl paa oss. Spørsmålet om form for landsstyret er av ting og riksstyre gjort um til ett spørsmål om kongedømme og kongeval. Det, som me ikkje vilde leggja oss um til, skal me soara ja eller nei til, og vilstaaet kongedømme eller fristat, som det fyrst burde spørst om, og som alt landet burde faa høve til aa velja tyer, det skal me ikkje soa leggja nofo um — i formi daa.

All skal angjerast i utvilsig høst, so me ikkje ser tid til aa umtaala oss. Til dette frem attaal den vingaande magti, som det for mange ligg i trugsmaalet fraa regjeringi um aa gaa av, ikkall ho ikkje ser godkjend stortingssjullmagti til aa velja prins Carl av Danmark til konge.

Noar det er selets fell, hev oet det, som gaffar aa røysta for fristat, meit lugg til aa halda seg burte fraa avroystingi. Men med det frem det til aa sjaa selets ut, at alle vil haaa kongedømme, i slobden ser som me vit, at eit hørt tal av veljararne vilde haaa republikken, i fall dei kunde leggja si meining i hoare former og utaa det troff, som ligg i, at riksradet segjer seg aa vilja gaa av.

Skal me daa ikkje leggja og halda oss burte, er det ingi annar vaad enn aa røysta imot kongeval ved aa soara nei paa spørsmålet um aa gjeva riksradet loo til aa velja prins Carl av Danmark.

I dette Nei vil me ikkje haava lagt for dagen neson malvise forke mot prins Carl eller noko anna kongemann. For oss gjeld det aa sjaa den nye statsformi og berre dette.

Understrømme hev disse sumne dei postraat aa vendaa oss til veljararne i amtet um den avroystingi, som fyre stend. Dette kan me ikkje gjera i vinstre sitt namn, daa det ikkje hev vore tid til aa sjaa arbeidet for fristat upplett paa vinstre si løstia, og daa der i vinstre ikkje er berre ei meining um statsformi.

I fridoms og framstigg namn lgt me daa bebaa alle, som vil fristat, at dei snarast mogest lgt i gang arbeid til aa sjaa selt fram aa røysta Nei den 12te og 13de d. m.

Brut det vegar og maatar, som me sjenner seaa vaa og fraa folsvevottingi den 13de august. Saa um i maantalet nye selt, som kann koma der. Saa iristatsemenner fram paa avroystingsdagen. Saa fyre forfallsmeddingen. O. l. d.

No er det hinstadlytidspunkt koma. Skal me sjaa fristaten utan resolution, lgt det vera no. Skal me eit kongeval, vert det uraad aa hoya stortingssform utan aa sata fraa dei ein vell, og det gjeng ein ikkje til, utan so ferlege hova hoo det.

Kat oss disse arbeida for fristaten aa, medan det er tid. So sant me trur, at det er den stortingssform, som høver i eit land av bønder og borgarar, eit land, som hev vaant seg av med kongeval i 500 aar og vore utan avel i dei siste par maannaslarar.

- Olas Aadnes, gaardbruger, Hole
Ole Hestland, d. a., gaardbruger, Fister
T. Hjerpeim, landhandler, postmaader, Hjerpeim
H. T. Drange, gaardbruger, Hestland. O. J. Gibe, kirkesanger, Kvaldnes
Adrian Gjeland, lærer, gaardbruger, Hole
Th. Sinarson, arbjører, Hestland. Thorsen, postmaader, Hestland
Karl W. Gaard, gaardbruger, Skarre
Kallej Gledrem, lensmann, gaardbruger, Hjerpeim
J. Olsen Hauge, gaardbruger, Solendal
S. Dauge, skafferibefugter, Reuusa. O. Englen, arbjører, Skarre
Andreas H. Hole, gaardbruger, Hole
T. Hildab, ubstiftingsformand, Sund. H. Joo, gaardbruger, Gjeland
Bernh. Jelle, lensmann, Finne. H. O. Steppe, gaardbruger, Step
L. Kolbenstvedt, lensmann, Hestland
Arne Lothe, stibereber, Skarre
Guttorm Lauvanes, gaardbruger, Finne. H. Moenes, gaardbruger, Fister
E. T. Rogard, lensmann, Skarre. R. Raaben, gaardbruger, Finne
Selge Hestland, gaardbruger, Hestland. Valentin Kvaldnes, gaardbruger, Skarre
Kamb. Salveson, anisalebefugter, Finne
B. Sandmark, gaardbruger, Hestland
D. Sigmundab, kirkesanger, gaardbruger, Fister
Simon Stege, kirkesanger, Skarre. Bendis Stange, gaardbruger, Torvestad
Thomas R. Stange, gaardbruger, Torvestad
H. Steines, kirkesanger, Sund
G. H. Steines, kirkesanger, Sund
O. H. Svihus, samsjunker, Hestland. Arhian J. Svihus, gaardbruger, Skarre
Johs. R. Kolnem, gaardbruger, Hestland. Ebu. Thorsen, gaardbruger, Jelle
Th. Thorsen, lensmann, gaardbruger, Jelle
Erik Thuestad, arbjører, Kvaldnes. Rabne Utvik, gaardbruger, Kvaldnes
Jakob G. Utvik, overrettslagfører, Hestland.

Noen ville ha «fristat». Stavanger Aftenblad 08.11.1905.

Så langt Stavanger Aftenblad og 13. august 1905 på Sandnes. Over hele distriktet ble det arrangert lignende feiringer. Disse lignet umiskjennelig på 17. mai-markeringene, men kanskje akkurat denne gangen var dagen enda mer preget av alvor? En krig med svenskene lurte i kulissene. Dessuten gjaldt det å overbevise, ikke bare unionspartneren, Sverige om at nordmennene ville og kunne stå på egne bein, men også stormakter i Europa som England og Tyskland. Resultatet på landsbasis ble da også overveldende med 368 208 stemmer for unionsoppløsningen. ¹⁴⁾

De overbevisende tallene gjorde nok inntrykk på de fleste utenforstående, også på prins Carl av Danmark som hadde blitt spurt om å bli Norges nye konge. Imidlertid ønsket han å være helt sikker på at det norske folket virkelig ville ha ham til monark, og bare en ny folkeavstemning kunne bringe klarhet i spørsmålet om landets befolkning ønsket kongedømme eller republikk.

Datoene for denne avstemningen ble satt til 13. og 14. november 1905. Også dette valget hadde sitt forspill og sin valgagitasjon om enn kanskje i litt mer moderat grad sammenlignet med augustvalget.

Lokalavisene i Stavanger ser også ut til å ha gjort sitt for å aktualisere og bekjentgjøre valget. 6. november offentliggjorde Stavanger Aftenblad en oversikt over landskjente personer som talte i anledning avstemningen. Blant forkjemperne for kongedømme nevntes Jørgen Løvland, statsråd Christian Knudsen og Carl Berner. Mens motstandere og republikkvennlige var Gunnar Knudsen, statsadvokat Johan Castberg, gods-

eier Wollert Konow, Gunnar Heiberg og Halvdan Koht.¹⁵⁾

På samme måte som ved forrige valg i august, så engasjerte også foreninger og lokalpersoner seg i valget. Noen med kritikk over framgangsmåte og opplegg av hele avstemningen, andre med personlige syn som muligens kunne påvirke medborgere.¹⁶⁾

Av de mest interessante kan nevnes et innlegg fra innsenderen Arne Halgjem. I et inserat kalt «Kongedømmet og afholdssagen» skrev han følgende:

«Det er noget vi vet saa godt fra før ogsaa: Et lands kongeslot er rusdrikkens fasteste borg, en borg hvorfra afholdssagens motstandere i det allerlengste vil modstaa ædruelighedsvennernes angreb. For mig staar det saa, at jeg vilde skade de høieste interesser og bestrebelse i det jevne folks liv, om jeg gav mit ja til indførelse af et hoff her i landet. Særlig er jeg sikker paa at jeg vilde gjøre den store afholdssag en lei bjørnetjeneste, om jeg gikk hen og stemte for hoffet.

*Derfor stemmer jeg «NEI».*¹⁷⁾

Det er usikkert om andre i avholdsbevegelsen delte dette synet på kongedømmets og hoffets drikkevaner, men det er i alle fall sikkert at avholdsbevegelsen sto meget sterkt i Sandnes i disse årene.

Ellers hadde en annen ganske godt kjent person fra Sandnes, Maurits Kartevold et litt annet, og kanskje noe mer nyansert syn, på saken. Han skrev:

Efter min sympati for det 19. aarhundredes humanitet og fornuftsfilosofi burde jeg sympatisere med

republikanerne; men jeg maa aabent tilstaa at jeg tror, vi gjør klogere i at holde paa vor grundlov og vor frihed, som den herved kan utvikle seg. Valget av Carl med sin engelske gemalinde tror jeg er et heldig valg. Vi vinder ogsaa derved mer og mer Europas sympati, som vi behøver paa flere omraader.

*Erfaringer har gjennem aarene vist at i nordmænd er udsat for hissige og uvettige partikampe. Disse vil skade oss paa alle vore næringsveie og i hele landets anseelse; de vil skade paa alle omraader. Svensken er heller ikke borte og vil med all letthed kunne marsjere ind viss vi staar med huen i haanden.*¹⁸⁾

Mens denne avispolemikken pågikk foretok valgstyret i Sandnes de samme forberedelsene som ved forrige valg. Valget ble kunngjort i avisene, men i tillegg ble det også bekjentgjort i Høyland kirke. Et valgstyre sammensatt av 12 personer, stort sett de samme som ved valget i august, trådte sammen på valgdagene. Lensmann Lima ble på nytt valgt til leder, og mann-tallet for valgsognet sjekket. Diverse endringer hadde funnet sted.

Imidlertid hadde dødsfall og innflytninger nesten utlignet hverandre, så antallet stemmeberettigede hadde bare sunket med tre til 1261 personer fra august-valget.¹⁹⁾

Begge valgdagene ser ut til å ha gått fredelig og rolig for seg i Sandnes. Da stemmene ble talt opp, kunne følgende noteres i valgprotokollen:

Et vakkert par. Stavanger Aftenblad 18.11.1905.

«Efter at de godkjente stemmesedler var indlagte i konvolut og nedlagte i valgurnen, blandedes konvoluterne og optaltes. Der var 1031 konvoluter hvoraf 2 var tomme. Altsaa afgitt i alt 1029 godkjente stemmesedler, hvoraf 796 med ordet «Ja» og 233 med ordet «Nei». ²⁰

Fremmøteprosenten denne gang kom ikke opp mot valget i august, men var likevel god i det 81,6 % avla sin stemme. I kommunene Sandnes/Høyland hadde altså 22,6 % stemt mot at prins Carl av Danmark ble

konge i Norge. På landsbasis var det tilsvarende tallet 21,0 %. ²¹⁾

Sandnesdistriktet skilte seg altså ikke spesielt ut som et mulig republikansk område i landet. Vår tidligere nevnte avholdsforkjemper fikk neppe særlig stor oppslutning fra sine mange likesinnede i sitt syn på hoffets og kongens alkoholbruk.

Det var vel kanskje heller ikke å vente at et område der håndverkere, kjøpmenn, småindustri og bønder ennå rådde grunnen, skulle være særlig antiroyalistisk? Republikanske synspunkt ble stort sett forfektet av arbeiderklassen og radikale venstrefolk, og selv om det fantes en god del arbeidsfolk i Sandnes og omegn hadde de ennå ikke rukket å gjøre seg særlig gjeldende. Ved kommunevalget i 1903 fikk daværende arbeiderpartiforening en oppslutning på 15 % og valgt inn 3 representanter av 20 plasser i Sandnes. ²²⁾

I denne sammenheng er det også interessant å kunne konstatere at medlem i valgstyret, Enok L. Stangeland, var en av byens kjente sosialister, faktisk karakterisert som sosialismens banebryter i Høyland. Han hadde vært med å stifte flere arbeiderforeninger, m.a. Jæderens arbeiderforening i 1904. Lederen av valgstyret, lensmann Lima hadde på sin side forsøkt å få dannet en «upolitisk» arbeiderforening som en slags motvekt mot radikale arbeiderforeninger. ²³⁾

Sammenligner vi valgene i august og november 1905, så er det ved siden av alle ja-stemmene i august, frammøteprosenten lokalt som imponerer ved begge valg, men selvsagt mest ved augustvalget. (Som nevnt 93,8 % i august og 81,6% i november) Ved kommu-

*På Sandnes jernbanestasjon, * Jærmuseet.*

nevalget i 1903 var frammøteprosenten i Høyland 76,4%. På landsbasis ble frammøtet beregnet til henholdsvis 85,5 % i august og 73 % i november. ²⁴⁾ Den lokale viljen til å gjøre sin borgerplikt var så absolutt til stede. At bare menn hadde stemmerett på dette tidspunkt i Norge forkleiner ikke Sandnes- og Høylandsbuens innsats i så måte.

Ellers ser det ikke ut til at resultatet av novembervalget påkalte de store lokale reaksjonene i Sandnes og Høyland. Disse ble i det store og hele overlatt til Stavangeravisene som ganske så fornøyd konstaterte resultatet av valget. Senere ble spalteplassen viet større og mer omfattende presentasjoner av Norges nye konge og dronning. ²⁵⁾

Først da kongeparet året etter, 27. juni 1906 kom på besøk, ble det nye kongeparet virkelig hyllet i Sandnes. Vi gir ordet til Stavanger Aftenblads korrespondent som opplevde begivenheten:

«Allerede tidlig i morges merked man at noget særs var i vente. Flaggerne flagret paa alle stenger, og fæstkleddede folk fra byen og omegn strømmet gjennem gaderne som aldrig før. Det var Sandnes som forberedte sig til at mottage Norges kongepar, og modtagelsen ble en stemningsfuld feststund – om end kort.

Da kongetoget til bestemt tid kjørte ind paa stationen, spilled godtemplarenes musikkorps nationalsangen, og folkemengden blotted hoderne. Kongen og dronningen traadte strax ud paa perronen, hvor de blev modtat af ordføreren O.C. Østraadt, mens kronprinsen kom til syne i et af kupeens vinduer.

Paa perronen opsat tribune var samlet kommunestyret, magistraten, samt en del af byens embeds- og bestillingsmænd. Ved indgangen til tribunen stod en del hvidkledte yngre damer, turnforeningen danned ordensvern. Kongen og dronningen hilste paa samtlige fremmødte, som blev presentert af ordføreren. Kongen vexled noen ord med enkelte af kommunestyrets medlemmer. Fru bedriftslege Lund overrakte dronningen en vakker blomsterbukett.

Ordføreren holdt derpaa følgende tale: Deres majestæt, Norge konge, Deres majestæt Norges dronning! Det er med en følelse af dyb taknemmelighed og inderlig glæde, at Sandnæs bystyre og indvaanere for øvrig mødes med landets konge og landets dronning. Hvort hjerteligste ønske er, at det maa forundes vor konge, vor dronning og vor kronprinds til hvem der knyttes saa store forhaabninger, et langt, lykkelig og frugtbringende liv sammen med vort folk. I denne forbindelse vil jeg faa lov til at udbringe, et med 3 gange 3 hurra, ledsaget længe leve den norske kongefamilie!

Med høi klar røst takked kongen for den venlige modtakelse Sandnes havde gitt ham og hans hustru, og beklagede, at tiden ikke tillod nogen længre opphold. Kongen udtalte haabet om, at det ikke ville vare længe, før han fik anledning til at komme tilbage.

Bagefter spilled musikkorpset kongesangen.

Kronprinsen var gjenstand for børnenes spesielle opmerksomhed og overrasktes flere buketter. Han vinkede ivrig til folkemengden, og saa var de 5 minutter, som den norske konge tilbragte i Sandnes forbi.

Kongen med følge besteg vognene og toget gikk til bestemt tid.

Ved Høilands station var Høilands herredstyre mødt frem ved kongefamiliens ankomst. Provst Ottesen talte paa herredstyrets vegne. ²⁶⁾

Dessverre ser det ikke ut til å foreligge en tilsvarende beskrivelse fra besøket på Høyland stasjon (Ganddal?) som den vi nettopp har sett fra Sandnes. Imidlertid foreligger talen til prosten, og den er vel verd å gjengi, høystemt som den er, og ikke minst fordi prosten på «sandnesisk» vis sier «du» til kongen.

Tale ved Kongens samt Dronningens og Kronprinsens Nærværelse paa Høilands Jernbanestation 27. Juni 1906

«Herre konge! Som Stedets Provst er der givet mig det ærefulde Hværv paa Høilands Herredstyres Vegne i dybeste ærbødighed at hilse Norges Konge Velkommen til os. Hav da af helt og fuldt Hjerte Tak, Herre Konge, fordi Du kom til os – dobbelt fordi Du kom med den ofrende Kjærligheds Hilsen: Alt for Norge! Og saa være det os tilladt i dybeste Ærbødighed at ofre Dig igjen vor hele og fulde Kjærlighed idet vi hilse Dig med disse simple ord: Gud signe dig Haakon, Norges folkevalgte, kjære Konge, og give Dig at øve dit høie kald til din Ære og Glæde og til Folkets Vel! Og endnu Et: Gud Signe Norges ædle Dronning, Folkets Lyst og Glæde! Men endnu Et: Gud signe Norges unge Kronprins, Folkets lyseste Haab!» ²⁷⁾

Unionsoppløsningen og valgene i 1905 med påfølgende kongebesøk i 1906 hører til de store øyeblikk i Norges historie. Alle landets byer og distrikter var sjølsagte medspillere i begivenhetene. Vi har sett hvordan Sandnes by og Høyland herred løste oppgavene sine i forbindelse med unionsoppløsningen. Vi har også hørt litt om hvordan distriktets befolkning tok stilling til hendelsene i disse begivenhetsrike årene. Vi kan konstatere at begge kommunene og deres innbyggere tok oppgavene alvorlig og løste dem på beste måte.

Noter

1. Stavanger Aftenblad 01.08.1905
2. Stavanger Aftenblad 02.08.1905
3. Interkommunalt. Arkiv. Valgstyret i Sandnes og Stavanger Aftenblad 07.08.1905
4. Stavanger Aftenblad 08.08.1905
5. Stavanger Aftenblad 08.08.1905
6. Stavanger Aftenblad 11.08.1905
7. Interkommunalt. Arkiv. Valgstyret i Sandnes/ Høyland
8. Interkommunalt Arkiv. Valgstyret i Sandnes/ Høyland
9. Stavanger Avis 14.08.1905
10. Jensen, M. 1963 *Norges historie. Unionstiden 1814–1905*. Universitetsforlaget, Oslo
11. Stavanger Avis 15.08.1905
12. Stavanger Avis 15.08.1905
13. Stavanger Aftenblad 14.08.1905
14. Jensen, M. 1963 *Norges historie. Unionstiden 1814–1905*. Universitetsforlaget, Oslo
15. Stavanger Aftenblad 06.11.1905
16. Stavanger Aftenblad 08.11.1905,
17. Stavanger Aftenblad 09.11.1905
18. Stavanger Aftenblad 10.11.1905
19. Interkommunalt. Arkiv. Valgstyret i Sandnes/ Høyland
20. Interkommunalt. Arkiv. Valgstyret i Sandnes/ Høyland
21. Jensen, M. *Norges Historie. Unionstiden 1814–1905*. Universitetsforlaget, Oslo
22. Johannessen, Dag (red.) 1988 *Hammar og Gauk. Gjennom krise og strid til velstand og samarbeid*. s. 24. Varmen forlag, Stavanger
23. Johannessen, Dag (red.) *Hammar og Gauk. Gjennom krise og strid til velstand og samarbeid* s. 22–25
24. Stavanger Aftenblad 24.11.1905
25. Stavanger Aftenblad 18.11.1905
26. Stavanger Aftenblad 27.06.1906
27. Simonsen, S. T. J. Ludvigsen, K. Rostrup, S. Sægrov m.fl. (red) 1976 *Sandnes. Bilder fra gamle dager*. Dreyer bok Stavanger.